

**АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ**

---

**ЧЕВЕНГУР  
ИЗКОПЪТ**

София, 2021

**АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ.** ЧЕВЕНГУР.

Сп. «Дружба народов», бр. 3, 4. Москва, 1988

**АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ.** КОТЛОВАН. ЮВЕНИЛЬНОЕ МОРЕ.

Издательство «Художественная литература». Москва, 1987

Редактор на първото издание на „Чевенгур“ (изд. „Профиздат“, 1990): Красимир Мирчев

Редактор на първата публикация на „Изкопът“ (сп. „Факел“, бр. 2, 1988): Георги Борисов

На корицата: портрет на Андрей Платонов, художник Петър Станимиров

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизведена или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Симеон Владимиров, превод, 2021

© Петър Станимиров, художник, 2021

ISBN 978-619-01-0764-4

АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ

ТОМ 2

ЧЕВЕНГУР  
ИЗКОПЪТ

Превод от руски  
*Симеон Владимиров*



## КОЛЕКЦИЯ „ВЪРХОВЕ“

1. ДЖЕЙМС ДЖОЙС • Одисей
2. ХАНС ЯКОБ ГРИМЕЛСХАУЗЕН • Приключенията на Симплицисимус
3. ДАНИЪЛ ДЕФО • Робинзон Крузо
4. АРТЪР КОНАН ДОЙЛ • Три романа с Шерлок Холмс
5. ДЖОНАТАН СУИФТ • Пътешествията на Гъливер
6. ЧАРЛС ДИКЕНС • Големите надежди
7. ХЪРМАН МЕЛВИЛ • Моби Дик
8. РОБЪРТ ЛУИС СТИВЪНСЪН • Избрано
9. АЛФОНС ДОДЕ • Дребосъчето
10. СТЕНДАЛ • Червено и черно
11. АЛЕКСАНДЪР ДЮМА • Граф Монте Кристо, т. 1 и 2
12. МАРК ТВЕН • Принцът и просякът.  
Приключенията на Хъкълбери Фин
13. ЕДГАР АЛАН ПО • Историята на Артър Гордън Пим
14. ЧАРЛС ДИКЕНС • Коледна песен
15. ДЖОВАНИ БОКАЧО • Декамерон
16. ФРАНЦ КАФКА • Процесът  
Присъдата. Новели и разкази
17. МИГЕЛ ДЕ СЕРВАНТЕС • Знаменитият идалго дон Кихот  
де Ла Манча, т. 1 и 2
18. РОБЕРТ ЩИЛМАРК • Наследникът от Калкута
19. НИКОЛАЙ ГОГОЛ • Мъртви души  
Петербургски повести  
Из „Миргород“
20. ТОМАС ХАРДИ • Усекски истории и други разкази
21. ГУСТАВ МАЙРИНК • Голем. Белият доминиканец
22. ХАРИЕТ БИЧЪР СТОУ • Чичо Томовата колиба
23. ЖУЛ ВЕРН • Капитан Немо
24. ДЪНСЕЙНИ, ЛЪВКРАФТ, ХОДЖСЪН • Бащите на ужаса
25. АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ • Избрано. Том 1
26. РОБЪРТ ХАУЪРД • Конан. Том 1 и 2
27. АНТОАН ДЪО СЕНТ-ЕКЗЮПЕРИ • Романи
28. БРАМ СТОКЪР • Градината на злото
29. ЕДГАР РАЙС БЪРОУЗ • Тарзан. Том 1
30. ВОКТОР ЮГО • Човекът, който се смее
31. ШАРЛ ДЕ КОСТЕР • Тил Уленшпигел
32. БРАТЯ ГРИМ • Немски сказания
33. УИЛКИ КОЛИНС • Жената в бяло
34. ЯН ПОТОЦКИ • Ръкопис, намерен в Сарагоса
35. АЛЕКСАНДЪР ГРИН • Тайнствени истории
36. УОШИНГТЪН ЪРВИНГ • Дяволът и Том Уокър
37. ХЕНРИ ДЖЕЙМС • Портрет на една дама
38. О.ХЕНРИ • Квадратурата на кръга
39. ЖАН ДЪО ЛАФОНТЕН • Басни
40. АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ • Чевенгур  
Изкопът



## СЪДЪРЖАНИЕ

ЧЕВЕНГУР .....	7
ИЗКОПЪТ .....	327





**ЧЕВЕНГУР**





**И** **МА В СТАРИТЕ** провинциални градове вежди покрайнини. Там хората идват да живеят направо от природата. Появява се човек с будно и до болка изнемощяло лице, който всичко може да поправи и уреди, но самият той е преживял живота си неуредено. Какви ли не изделия – от тиганчета до будилници – са минавали на времето през ръцете на този човек. Не се е отказвал и подметки да слага, вълчи сачми да лее и да щампова фалшиви медали за продажба по селските панаири. А за себе си никога нищо не е направил – нито семейство, нито жилище. Лете живееше чисто и просто сред природата, слагаше инструментите си в торбата, а торбата използваше за възглавница – повече за да си пази инструментите, отколкото да му е меко. От сутрешното слънце се вардеше, като още от вечерта слагаше на очите си листо от лопуш. А зиме живееше с остатъка от припечеленото през лятото, за квартирата плащаше на клисаря, като нощем оповестяваше с камбаната колко е часът. Нищо не го интересуваше специално – нито хората, нито природата, а само разните изделия. Затова към хората и полетата се отнасяше с равнодушна нежност и не посягаше на интересите им. В зимните вечери понякога майстореше ненужни предмети: кули от тел, кораби от парчета покривна ламина, лепеше хартиени дирижабли и други подобни – изключително за собствено удоволствие. Често дори забавяше нечия случайна поръчка – например даваха му да стегне новите обръчи на каче, а той се занимаваше с направата на дървен часовник и смяташе, че часовникът трябва да върви без навиване – от въртенето на Земята.

Тези безплатни занимания не се харесваха на клисаря.

– Ще просиш на старини, Захар Палич! Колко дни вече стои качето, а ти докосваш земята с дървото – един Господ знае защо.

Захар Павлович мълчеше, за него човешката реч беше като шума на гората за горския жител – не я чуваше.

Клисарят пушеше и продължаваше спокойно да гледа – от честите богослужения той не вярваше в Бога, но знаеше със сигурност, че Захар Павлович нищо няма да направи – хората живеят отдавна на света и вече всичко са измислили. А Захар Павлович смяташе обратното – хората далече не са измислили всичко, щом като природното вещество си живее, непипнато от ръце.



През четири години на петата половината село отиваше в мините и градовете, а половината – в гората – случваше се неплодородие. Открай време се знае, че на горските поляни дори в сушави години добре зреят тревите, зеленчуците и житото. Останалата на място половина от селото хукваше към тези поляни, за да спаси собственото си зеленище от моменталното му разграбване от тълпите скитници. Но този път сушата се повтори и на следната година. Селото залости къщите си и на два отряда излезе на друма – единият отряд тръгна по просия към Киев, другият – към Луганск, да търси работа; а някои свиха към гората и обраслите с хресталаци дерета, почнаха да ядат сурова трева, глина и кори и подивяха. Заминаха почти само възрастните – децата сами предварително измряха или се пръснаха да просят. А майките кърмачки сами постепенно умориха кърмачетата, като не им даваха да сучат до насита.

Имаше една баба – Игнатиевна, която лекуваше малолетните от глад. Тя им даваше гъбена отвара със сладка трева и децата кротко умираха със суха пяна на устата. Майката целуваше детето по състареното набръчкано челце и шепнеше:

– Отърва се, милото. Слава тебе, Господи!

Игнатиевна стоеше до нея:

– Предаде Богу дух, горкото, като живо лежи, сега в рая слуша сребърните ветрове...

Майката се любуваше на детето си, защото вярваше в облекчаването на горчицата му участ.

– Вземи старата ми пола, Игнатиевна, нямам какво друго да ти дам. Благодаря ти.

Игнатиевна разпъваше полата към светлината и говореше:

– Че поплачи си малко, Митревна, така ти се полага. А полата ти е носена-преносена, прибави поне една забрадчица или ми подари ютийката...

Захар Павлович остана в селото сам – хареса му безлюдieto. Но живееше повече в гората, в землянка, заедно с един бекарин, хранеха се с чорба от тревни, ползата от които бекаринът предварително беше изучил.

Захар Павлович постоянно работеше, за да забравя глада, и се научи да прави от дърво всичко, което по-рано беше правил от метал. А бекаринът цял живот не беше правил нищо, сега пък съвсем – до петдесетата си година само беше наблюдавал около себе си кое как и защо става и беше чакал какво в края на краищата ще стане от общото неспокойствие, та веднага след успокояването и изясняването на света да започне да действа: животът никак не го влечеше и изобщо не си беше по-мръднал пръста нито за брак с жена, нито за някое общополезно деяние. Още при раждането беше се учудил и така беше доживял до старини – със сини очи на младоликото лице. Когато Захар Павлович правеше дъбов тиган, бекаринът страшно се чудеше, че на него тъй или иначе нищо няма да може да се изпържи. Но Захар



Павлович наливаше в дървения съд вода и на тих огън правеше така, че водата кипваше, а тиганът не гореше. Бекаринът примираше от учудване:

– Страшна работа. Къде ти, братлета, човек може всичко да знае...

И ръцете на бекарина се отпускаха пред съкрушителните всеобщи тайни. Или никой нито веднъж не бе обяснил на бекарина простотата на явленията, или пък той беше съвсем глупав. Наистина, когато Захар Павлович се опита да му обясни защо духа вятърът, а не стои на едно място, бекаринът още повече се учуди и нищо не разбра, макар че точно чувстваше произхода на вятъра.

– Ами? Кажи де! Значи от припичането на слънцето! Хубава работа!...

Захар Павлович му обясни, че припичането не е хубава работа, а чисто и просто жегата.

– Бре, жегата! – учуди се бекаринът. – Я гледай каква дяволия!

Учудването на бекарина само се местеше от предмет на предмет, но в съзнанието му нищо не се променяше. Вместо с ум той живееше с чувство на доверчиво уважение.

През лятото Захар Павлович отново направи от дърво всички изделия, които познаваше. Землянката и мястото, което ѝ принадлежеше като двор, бяха покрити с предметите на техническото изкуство на Захар Павлович – пълен комплект селскостопански инвентар, машини, инструменти, начинания и житейски приспособления – всичките само от дърво. Странното беше, че нямаше нито един предмет, който да повтаря природата – например кон, колело или нещо друго.

През август бекаринът се завря в сянката, легна по корем и каза:

– Захар Павлович, умирам, вчера изядох един гушчер... На тебе ти донесох две гъбки, а аз си изпекох гушчера. Помахай ми отгоре с лопуш – обичам вятъра.

Захар Павлович му помахаша с лопуш, донесе вода и напои умиращия.

– Няма да умреш. Само така ти се струва.

– Ще умра, Бога ми, ще умра, Захар Палич – уплаши се да излъже бекаринът. – Шкембето ми нищо не задържа, в мене живее грамаден глист, той ми изпи всичката кръв... – Бекаринът се обърна по гръб: – Как смяташ, да се страхувам ли или не?

– Не се бой – положително му отвърна Захар Павлович. – И на мене ми иде сега да умра, ама нали знаеш, все се занимавам с разни изделия...

Бекаринът се зарадва на съчувствието и до вечерта умря без уплаха. Когато умря, Захар Павлович беше отишъл да се къпе в рекичката и завари бекарина вече мъртъв, задушен от собствения си зелен бълвоч. Бълвочът беше пътен и сух, беше се струпал като тесто около устата на бекарина и в него действаша бели малокалибрени червеи.

През нощта Захар Павлович се събуди и чу, че вали дъжд – вторият дъжд от месец април. „Ама щеше да се чуди бекаринът“ – помисли си Захар Павлович. Но бекаринът киснеше сам в тъмното под равномерно падащите от небето потоци и бавно се подушаше.



През сънния и тих дъжд нещо глухо и тъжно засвири – толкова далече, че там, където свиреше, нямаше дъжд и беше ден. Захар Павлович веднага забрави и бекарина, и дъжда, и глада и стана. Свиреше далечна машина, жив, работещ локомотив. Захар Павлович излезе навън и постоя на открито под топлия дъжд, който тихо пееше за мирен живот, за обширната дълга земя. Тъмните дървета дремеха, разперили клони, прегърнати ласкаво от спокойния дъжд; беше им толкова хубаво, че те, отмалели, без вятър помръдваха клонките си.

Захар Павлович не обърна внимание на радостта на природата, него го развълнува замлъкналият неизвестен локомотив. Когато отново си легна, той си помисли, че дъждът, дето е дъжд, и той работи, пък аз спя и се крия в гората без полза. Щом умря бекаринът, ще умреш и ти; той през целия си живот не беше направил нито едно изделие – все се заглеждаше, все се канеше, на всичко се чудеше, във всяко най-просто нещо виждаше чудо и не помръдваше ръка, за да не развали нещо; само гъби береше, но и тях не умееше да ги намира; и така си умря, без с нищо да накърни природата.

На сутринта пекна страшно слънце и гората запя с цялата сила на гласа си, пропускайки утринния вятър под долните си листа. Захар Павлович забеляза не толкова утрото, колкото смяната на работниците – дъждът беше заспал в почвата, беше го заместило слънцето, а от слънцето беше започнала шетнята на вятъра, бяха се разчорлили дърветата, бяха се разбърбили тревите и хрусталаците и дори самият дъжд, още непочинал, се беше изправил на крака, разбуден от гъделичкащата го топлина, и събираше тялото си в облаци.

Захар Павлович наслага в торбата дървените си изделия, колкото се побраха, и потегли по женската гъбарска пътечка. Той не погледна бекарина – умрелите не са за гледане; макар че Захар Павлович познаваше един човек, рибар от езерото Мутево, който разпитваше за смъртта мнозина и се измъчваше от любопитството си. Този рибар обичаше рибата не толкова като храна, а като особено същество, което навярно знае тайната на смъртта. Той показваше на Захар Павлович очите на мъртвите риби и говореше: „Гледай каква мъдрост! Рибата стои между живота и смъртта и затова е няма и гледа безизразно; телето, дето е теле, и то мисли, а рибата – не, тя вече всичко знае.“ Рибарят с години съзерцаваше езерото и си мислеше все едно и също: колко е интересна смъртта. Захар Павлович го раздумваше: „Нищо особено няма там, само нещо такова тясно.“ След година рибарят не издържа и се хвърли от лодката в езерото, като предварително си върза краката с въже, да не би ненадейно да заплува. Тайно в себе си той изобщо не вярваше в смъртта, но главно искаше да погледне какво има там; може би е много по-интересно за живеене, отколкото на село или на брега на езерото. Той виждаше смъртта като друга губерния, разположена под небето, все едно на дъното на студена вода, и тя го влечеше. Някои селяни, на които рибарят говореше за намерението си да живее в смъртта и да се върне,



го раздумваха, а други се съгласяваха с него: „Ами от опит глава не боли, Митрий Иванич. Опитай, после ще ни разкажеш.“ Дмитрий Иванич опита; след три дни го извлякоха от езерото и го погребяха до оградата на селските гробища.

Сега Захар Павлович минаваше покрай гробищата и сред гората от кръстове търсеше гроба на рибаря. На гроба на рибаря нямаше кръст; той не огорчи със смъртта си нито едно сърце, нито една уста не го поменуваше, защото не бе умрял от болест, а от любопитния си ум. Рибарят не остави жена – беше вдовец, синът му беше невръстен и живееше при чужди хора. Захар Павлович ходи на погребението, повел хлапето за ръка, едно такова нежно и разумно момче, не можеш разбра на майка си ли или на баща си прилича. Къде ли е сега това момче? Сигурно като кръгло сираче първо е умряло през тези гладни години. Момчето вървеше след ковчега на баща си без скръб и благоприличие.

– Чичо Захар, нали татко нарочно е легнал така?

– Не нарочно, Саша, а от глупост и тебе те вкара в бяла. Няма скоро да иде за риба.

– А защо плачат лелите?

– Защото са оплаквачки.

Когато поставиха ковчега до гроба, никой не искаше да се прости с покойника. Захар Павлович коленичи и докосна с устни влажната четинеста буза на рибаря, измита на езерното дъно. После Захар Павлович каза на момчето:

– Прости се с баща си, той е мъртъв вовеки веков. Погледай го, да го запомниш.

Момчето полегна до тялото на баща си, до старата му риза, от която лъхаше на жива плът, защото му я бяха облекли за погребението – баща му се беше удавил в друга. Момчето попипа ръцете му, от тях миришеше на рибешка влага, на единия му пръст беше сложен оловният венчален пръстен в чест на забравената майка. Детето извърна глава към хората, уплаши се от чуждите и сграбчило ризата на баща си като защита, жално заплака; скръбта му беше безмълвна, без съзнание за сетнешния живот и затова неутешима; то така скърбеше по умрелия си баща, че мъртвецът можеше да бъде щастлив. И всички, които стояха край ковчега, заплакаха от жал за момчето и от преждевременно съчувствие към самите себе си, че всеки ще трябва да умре и да бъде оплакан така.

Въпреки цялата си скръб Захар Павлович помнеше какво трябва да се прави по-нататък.

– Стига си вила, Никифоровна! – каза той на една жена, която плачеше, хълцаше и припряно нареждаше. – Не ревеш от мъка, а за да ти поплачат, когато и ти умреш. Я по-добре вземи хлапето, имаш ги шестима, все ще се прехрани криволяво още един.

Никифоровна веднага си направи женската сметка и свирепото ѝ лице стана сухо – тя плачеше без сълзи, само с бръчките.



– Само това ми липсва! Ама че го рече – щял криво-ляво да се прехрани! Сега е такъв, ами като порасне! Като почне да лапа и панталони да къса – не мож му смогна!

Момчето беше взето от друга жена, Мавра Фетисовна Дванова, която имаше седем деца. Детето ѝ подаде ръка, жената изтри лицето му с полата си, изсекна носа му и поведе сирачето към къщата си.

Момчето си спомни за вдицата, която баща му беше му направил, а то я метна в езерото и я забрави там. Сега сигурно вече се е хванала риба и то може да я изяде, за да не му се карат чуждите хора, задето ги подяжда.

– Лельо, на мойта вдица във водата се е хванала риба – каза Саша. – Нека ида да я взема и ще си я ям, да не ме храните вие.

Мавра Фетисовна внезапно намръщи лице, изсекна носа си в края на забрадката и не пусна ръката на момчето.

Захар Павлович се замисли, искаше му се да тръгне като скитник, но остана. Страшно го потресе скръбта и сирашката неволя – в душата му се появи някаква непозната съвест и му се дощя да ходи без умора по земята, да среща скръбта във всички села и да плаче на чуждите гробове. Но го възпряха новите изделия: кметът му даде за поправка стенния си часовник, а свещеникът – да настрои рояла. Захар Павлович никога през живота си не беше чувал никаква музика – веднъж в уездния град беше видял грамофон, но селяните го бяха разбили и не свиреше. Грамофонът се намираше в кръчмата, стените на кутията бяха счупени, за да се види изматата и кой пее там, а в мембраната беше забита обикновена игла. Той цял месец настройва рояла, опитваше меланхоличните звуци и разглеждаше механизма, изработващ такава нежност. Захар Павлович удряше по клавиша – тъжната мелодия се издигаше и отлиташе; Захар Павлович гледеше нагоре и чакаше звукът да се върне – твърде хубав беше, за да се разпилее безследно. На свещеника му омръзна да чака настройването и каза: „Чичо, недей да дрънкаш напразно, гледай да свършиш по-скоро работата и не се мъчи да разбереш нещо, което не ти е нужно.“ Захар Павлович се обиди до дъното на своето майсторство и направи в механизма един секрет, който можеше да се отстрани за секунда, но не можеше да се открие без специални познания. После попът всяка седмица викаше Захар Павлович: „Ела, приятелю, ела, тайнообразуващата сила на музиката пак изчезна.“ Захар Павлович направи секретта не заради попа и не за да ходи често да се наслаждава на музиката, беше го развълнувало друго – как е направено това изделие, което вълнува всяко сърце, прави човека по-добър; точно затова нагласи секретта си, който се вмесваше в благозвучието и го заглушаваше с вой. Когато след десет поправки Захар Павлович разбра тайната на смесването на звуците и устройството на вибриращата главна дъска, той извади от рояла секретта и завинаги престана да се интересува от звуците...



Сега, докато вървеше, Захар Павлович си спомняше своя минал живот и не съжаляваше за него. През изтеклите години лично беше проумял много апарати и предмети и можеше да ги повтори в своите изделия, стига да има подходящ материал и инструменти. Вървеше той през селото, тръгнал към неизвестните машини и предмети, които са отвъд чертата, където могъщото небе се сливаше с неподвижните селски ниви. Вървеше нататък със същото чувство, с което селяните вървят към Киев, когато секне вратата им и животът им се превърне в доживяване.

По селските улици миришеше на изгоряло – миришеше от пепелта на пътя, в която не ровеха кокошки, защото бяха изядени. Къщите мълчаха, пълни с бездетна тишина; подивели и надраснали нормата си лопуши чакаха стопаните пред портите, по пътечките и по всички обработвани и отъпкани места, където преди никаква трева не се задържаше – полюляваха се като бъдещи дървета. От безлюдното плетищата също бяха цъфнали, обвити с хмел и повет, а някои колове и прътове се бяха прихванали и обещаваха да се превърнат в горичка, ако хората не се върнат. Кладенците по дворовете бяха пресъхнали, през дъсчените сандъци в тях свободно пълзяха и тичаха гущери, за да си отдъхват от жегата и да се размножават. Захар Павлович доста се учуди и от едно такова безсмислено произшествие – в нивите житото отдавна беше умряло, а по сламените покриви на къщите се зеленееше ръж, овес, просо и шумеше лобода – те се бяха прихванали от зърната в сламената покривка. В селото се прехвърлиха също жълто-зелените полски птици и живееха направо в стаите, а вработата се вдигаха пред краката му на облаци и през вятъра от крилата им долитаха техните песни на делови стопани.

Когато излезе от селото, Захар Павлович видя цървул; цървулът също беше оживял без хората и бе намерил съдбата си – от него бе поникнал раkitов филиз, а останалото му тяло гниеше в праха и пазеше сянка над коренчето на бъдещия храст. Под цървула навярно имаше по-влажна почва, защото през него напиреха множество бледи тревички. От всички селски предмети Захар Павлович най-много обичаше цървула и подковата, а от постройките – кладенците. На комина на последната къща стоеше лястовица, която, щом видя Захар Попович, влезе в комина и там, в неговия мрак, прегърна с крила потомците си.

Вдясно остана църквата, а зад нея – чистото знаменито поле, равно като утихнал вятър. Малката камбана, пригласящата, се обади и удари пладне – дванайсет пъти. Поветът беше обхванал храма и се мъчеше да стигне до кръста. Гробовете на свещениците до стените на църквата бяха обрасли с бурен и ниските кръстове издъхваха в гъсталаците. Свършил работата си, клисарят още стоеше до преддверието и наблюдаваше хода на лятото; неговият будилник се беше заплел в дългогодишната сметка на времето, затова клисарят от старост беше започнал да усеща времето така остро и точно, както скръбта и щастieto; каквото и да правеше, дори



да спеше (макар че на старини животът е по-силен от съня – той е бдителен и ежеминутен), щом изтечеше един час, клисарят започваше да усеща някаква тревога или копнеж, тогава удряше часа и отново притихваше.

– Жив ли си още, дядо? – каза Захар Павлович на клисаря. – За кого броиш часовете?

Клисарят искаше да не отговори – за седемдесет години живот беше се убедил, че половината работи е свършил залудо, а три четвърти от всички думи е изрекъл напразно – от грижите му не бяха оцелели нито децата му, нито жена му, а думите бяха забравени като случаен шум. „Ще кажа на този човек една дума – упрекваше се клисарят, – а човекът ще измине една верста и няма да ме задържи във вечната си памет: какъв съм му аз – нито родител, нито помощник!“

– Залудо работиш! – упрекна го Захар Павлович.

На тази глупост клисарят отвърна:

– Как така залудо? През мое време селото десет пъти се пръска и после пак се заселва. И сега ще се върне, не може дълго да стои без човек.

– Ами твоят звън кому служи?

Клисарят познаваше Захар Павлович като човек, който се залавя за всякаква работа, но не знае цената на времето.

– Гледай го ти: кому служел звънът! С камбаната аз съкращавам времето и песни пея...

–пей си ги – каза Захар Павлович и излезе от селото.

Встрани от селото беше се сгушила къщурка без двор, очевидно някой се бе оженил набързо, скарал се с баща си и се изселил. Къщурката също беше празна и вътре в нея беше ужасно. Само едно зарадва Захар Павлович на сбогуване – от комина на тази къща бе израснал слънчоглед, вече възмъжал и навел към изгрева зреещата си глава.

Пътят беше обрасъл със сухи, овехтели от прах треви. Когато Захар Павлович сядаше да изпуши един тютюн, той виждаше на земята уютни гори, където тревите бяха дървета – цял един мъничък жив свят със свои пътища, със своя топлина и пълно обзавеждане за всекидневните нужди на дребните угрижени твари. След като се загледа в мравките, Захар Павлович ги държа в главата си още три-четири версти от пътя и най-сетне си помисли: „Да имахме ума на мравките и комарите, веднага можем да си уредим живота доста охолно, тези дребосъци много ги бива за задружен живот – човекът не може още да се мери с майстор като мравката.“

Появи се Захар Павлович в покрайнините на града, нае си килер при един многодетен вдовец – дърводелец, излезе навън и се замисли: с какво ли да се захване?

Дърводелецът хазаин се върна от работа и седна до Захар Павлович.

– Колко да ти плащам за помещението? – попита Захар Павлович.





Дърводелецът не се засмя (а искаше да го направи), но само някак изхриптя с гърло – в гласа му се чувстваше безнадеждност и примирено отчаяние, което се среща у докрай и завинаги огорчения човек.

– А ти какво работиш? Нищо? Добре де, живеј така, докато моите момчета не ти откъснат главата...

И право каза човекът. Още първата нош синовете на дърводелеца – момчета от десет до двајсет години – поляха спящия Захар Павлович с пикњата си, а вратата на килера залостиха с машата. Но трудно беше да бъде разсърден Захар Павлович, който никога не се интересуваше от хората. Той знаеше, че има машини и мощни сложни изделия, и по тях ценеше благородството на човека, а не по случайната простацина. И наистина на сутринта Захар Павлович видя как най-големият син на дърводелеца сръчно и сериозно правеше дрџка за брадва – значи главното у него не е пикњата, а сръчните ръце.

След седмица Захар Павлович така се разтџи от безделието, че без покана започна да поправа кџцата на дърводелеца. Потегна слабите шевове на покрива, пренареди стџлбите за антрето и изчисти сајдите от комините. Вечерно време Захар Павлович дялаше колчета.

– Какво правиш? – попита го дърводелецът, попивайќи мустаците си с коричка хляб: той току-що беше обядвал, јаде картофи и краставички.

– Може да влязат у работа – отвърна му Захар Павлович.

Дърводелецът дџвчеше коричката и мислеше.

„Стават за оградки у гробищата! Моите момчета постиха и всички гробове у гробищата нарочно омърсиха.“

Тџгата на Захар Павлович беше по-силна от сџзнанието, че трудът му е бесполезен, и продължаваше да дяла колове до пџлно ношдно изтощение. Без занаята крџвта на Захар Павлович от ръцете преливаше у главата и той започваше така сериозно да мисли за всичко наведнџж, че у главата му ставаше само каша, а у сџрцето му се появяваше мџчителен страх. Когато денем се шураше из слџнчевия двор, не можеше да превџвозмогне мисџлта си, че човекът е произлязџл от червея, а червеят е обикновена страшна трџбичка и вџтре у нея нищо няма, само празна воняща тџмнина. Наблюдавайќи градските кџщи, Захар Павлович откри, че те сџвсем приличат на затворени ковчези, и се страхуваше да спи у кџщата на дърводелеца. Животинската работоспособна сила не можеше да си намери място и разяждаше душата на Захар Павлович, той не се владееше и се измџчваше от най-различни чувства, които никога не се появяваха, когато работеше. Започна да сџнува сџнища: уж умира баща му, миньорџт, а майка му го полива с мляко от цицата си, за да живее, но баща му сџрдито ѝ казва: „Остави ме поне свободно да се помџча, мрџснице“, после дџлго лежи и протака смџртта си, а майка му стои над него и пита: „Скоро ли ще умреш?“ Баща му ожесточено, като мџченик, плюе,



ляга по очи и ѝ напомня: „Погреби ме в старите панталони, тези ще ги дадеш на Захарка!“

Единственото, което радваше Захар Павлович, беше да седи на покрива и да гледа в далечината, където на две версти от града понякога минаваха бесни железопътни влакове. От въртенето на колелетата на локомотива и от бързото му дишане тялото на Захар Павлович радостно го сърбеше, а очите му леко овлажняваха от съчувствие към локомотива.

Дърводелецът гледа, гледа своя квартирант и започна да го храни безплатно на трапезата си. Синовете на дърводелеца още първия път хвърлиха ваницата на Захар Павлович сополи, но бащата стана, замахна и без да продума, направи върху скулата на големия си син цицина.

– Аз съм човек като човек – спокойно каза дърводелецът, като си седна, – но ти разбираш ли, такава паплач съм създал, че току-виж ме довършили. Я го виж Федка! Силен е като дявол и не мога да разбера къде се е налял така – от мънички живеят бедно...

Започнаха първите есенни дъждове – със закъснение, без полза, селяните отдавна бяха изчезнали по чуждите краища, а мнозина бяха измрели по пътищата, без да стигнат до мините и до южния хляб. Захар Павлович отиде с дърводелеца на гарата да си търси работа, дърводелецът имаше там познат машинист.

Намериха машиниста в дежурната стая, където спяха локомотивните бригади. Машинистът каза, че хора много, а работа няма; остатъците от близките села живеят все на гарата и вършат каквото им падне почти без пари. Дърводелецът излезе и донесе бутилка водка и един суджук. Пийнаха си водка и машинистът разказа на Захар Павлович и дърводелеца за локомотива и уестингхаузовата спирачка.

– Знаеш ли каква е инерцията по стръмнините при композиция от шейсет оси? – възмутен от невежеството на слушателите си говореше машинистът и пъргаво показваше с ръце силата на инерцията. – Охо! Отвориш спирачния кран, а от накладката под тендера излиза син пламък, вагоните натискат отзад, локомотивът пухти със затворена пара – тя от скоростта клоочи в комина! Ух, майката си трака!... Я сипи! Язък, че не си купил краставици, от суджука стомахът се задръства...

Захар Павлович седеше и мълчеше, той предварително не вярваше, че ще постъпи на локомотивна работа – къде ти ще се справи с нея след дървените тиганчета!

От разказите на машиниста интересът му към механичните изделия ставаше по-притаен и по-безнадежден, като несподелена любов.

– А ти какво се оклюма? – машинистът забеляза мъката на Захар Павлович. – Ела утре в депото, аз ще поговоря с ръководителя, може да те вземат за бърсач! Не се плаши, кучи сине, щом искаш да ядеш...

Машинистът спря, без да завърши някаква дума – започна да се оригва.



– Ох, мамка му, твоят суджук дава заден ход! Цял пуд за едно десетаче си купил, скръндза такава, по-добре да бях си замезил с конци за бърсане... Но – пак се обърна към Захар Павлович машинистът, – но ще ми лъскаш локомотива като огледало, да мога всяка част да пипна с бели ръкавици! Локомотивът не обича никаква прашина, машината, брат, е госпожица... Жената не става за тая работа – една дупка повече, и машината няма да тръгне...

Машинистът задрънка отвлечени приказки за някакви жени. Захар Павлович слушаше, слушаше и нищо не разбираше – той не знаеше, че жените могат да се обичат особено и отдалече, той знаеше, че такъв човек трябва да се ожени. Можеше да се говори интересно за сътворението на света и за непознатите изделия, но да се говори за жени, както и да се говори за мъже, това не го разбираше и му беше скучно. Някога и Захар Павлович имаше жена, тя го обичаше, а той не я тормозеше, но кой знае каква голяма радост не видя от нея. Човек е надарен с много свойства, ако страстно се замисли за тях, може да цвили от възторг дори от собственото си ежесекундно дишане. Но какво излиза тогава? Забавление и игра със собственото тяло, а не сериозно външно съществуване.

Захар Павлович открай време не ги обичаше тези разговори.

След един час машинистът се сети за своето дежурство. Захар Павлович и дърводелецът го изпратиха до локомотива, който беше излязъл от зареждане. Машинистът още отдалеч викна със служебен бас на помощника си:

– Как е парата?

– Седем атмосфери – отвърна без усмивка помощникът, наведен през прозореца.

– Водата?

– Нормално ниво.

– Огънят?

– Продухвам го.

– Отлично.

На другия ден Захар Павлович дойде в депото. Машинистът ръководител, едно съмняващо се в живите хора старче, дълго се взира в него. Той така силно и ревниво обичаше локомотивите, че гледаше с ужас, когато те се движеха. Ако зависеше от него, щеше да остави всички локомотиви във вечен покой, за да не ги осакатяват с грубите си ръце невежите. Той смяташе, че хората са много, а машините малко; хората са живи и могат сами да се защитят, а машината е нежно, беззащитно, крехко същество и за да я кара както трябва, човек трябва най-напред да зареже жена си, да избие от главата си всички грижи, да топи хляба си в машинно масло – тогава вече може да бъде допуснат до машината, и то след десет години търпение!

Ръководителят изучаваше Захар Павлович и се измъчваше: мазник е сигурно, където трябва да се пипне с пръст, това говедо ще тресне с каменарски чук, където



трябва едва-едва да се забърше стъкълцето на манометъра, така ще натисне, че ще откъсне целия прибор заедно с тръбичката, нима е допустимо орач да се пусне до механизма?! Боже мой, Боже мой – мъгчливо, но искрено се ядосваше ръководителят, – къде сте вие, някогашни машинисти, помощници, огньари и бърсачи? Едно време хората трепереха до локомотива, а сега всеки мисли, че е по-умен от машината! Гадове, светотатци, мръсници, подлизурки! По принцип би трябвало движението веднага да се спре! Какви са сегашните машинисти? Катастрофа, а не хора! Това са скитници, циркаджии, фйтонджии – на тях не бива болт да им се дава в ръцете, а те вече боравят с регулатора! Аз някога само нещо чуждо да тракне в локомотива при движение, нещо само да засвири в главния механизъм, без да мръдна, само с връхчето на нокътя го усещам, целият тръпна от болка и още на първата спирка с устни ще намеря дефекта, ще го излижа, ще го изсмуча, с кръвта си ще го смажа, но слепешката няма да тръгна... А този иска от нивата право на локомотива да се качи!

– Иди си вкъщи, най-напред си измий мутрата и после се приближавай до локомотива – каза ръководителят на Захар Павлович.

След като се изми, на другия ден Захар Павлович пак дойде. Ръководителят лежеше под локомотива и внимателно пипаше ресорите, като лекичко почукваше по тях с чукчето и слагаше ухо до звънкащото желязо.

– Мотя! – повика ръководителят шлосера. – Затегни тук гайката на половин косъмче!

Мотя завъртя гайката с разметния ключ на половин оборот. Ръководителят изведнъж така се обиди, че на Захар Павлович му дожаля за него.

– Мотюшка! – с тиха, сподавена тъга каза ръководителят, като обаче поскърцваше със зъби. – Какво направи, гад проклета? Нали ти казах: гайката! Коя гайка? Основната! А ти ми завъртя контрагайката и ме обърка! И пак въртиш контрагайката! Пак ми пипаш контрагайката! И какво да ви правя, гадове проклети? Махай се, говедо!

– Нека аз, господин машинист, върна контрагайката с половин оборот, а основната ще я затегна на половин косъмче! – помоли Захар Павлович.

– А? Ти забеляза ли, а? Та той, той е дървар, а не шлосер! Една гайка, една гайка не знае по име! А? Кажи какво да се прави? Държи се с локомотива като с жена, като с някаква курва! Господи Боже мой!... Хайде ела, ела насам, постави ми гайката, както казах...

Захар Павлович се пхна под локомотива и направи всичко точно и както трябва. После до вечерта ръководителят се занимава с локомотивите и се кара с машинистите. Когато светнаха лампите, Захар Павлович напомни на ръководителя за себе си. Ръководителят се спря пред него и продължаваше да си говори своето.



– Бащата на машината е лостът, а майка – наклонената плоскост – нежно про-  
дума ръководителят, спомняйки си нещо свое, съкровено, което му даваше спо-  
койствие нощем. – Опитай се утре да чистиш пещите, ела навреме. Но не зная, не  
ти обещавам – ще опитаме, ще видим... Това е много сериозна работа. Разбираш  
ли – пещ! Не какво да е, а пещ!... Хайде, върви си, върви!

Преспа Захар Павлович още една нощ в килера на дърводелеца, а на разсъмва-  
не, три часа преди започване на работата, пристигна в депото. Пред него лежах  
излъсканите от колелата релси, стояха товарни вагони с надписи на далечни кра-  
ища: Задкаспийска, Задкавказка, Усурийска железопътна линия. По коловозите  
ходеха особени, странни хора, умни и съсредоточени – стрелочници, машинисти,  
контрольори и други. Наоколо имаше здания, машини, изделия и инсталации.

Пред Захар Павлович се откри нов, майсторски направен свят – толкова отдав-  
на обичан, сякаш открай време познат – и той реши навеки да остане в него.

**Е**ДНА ГОДИНА ПРЕДИ лошата реколта Мавра Фетисовна забременя за  
седемнайсети път. Мъжът ѝ, Прохор Абрамович Дванов, се зарадва по-мал-  
ко, отколкото си е редно. Той всеки ден съзерцаваше нивите, звездите, огромния  
течащ въздух и си казваше: „За всички стига!“ И си живееше спокойно в къща-  
та, която гъмжеше от дребни хора – неговото потомство. Жена му беше родила  
шестнайсет души, но оцеляха седмина, а осмият беше хранениче – син на удавилият  
се по собствено желание рибар. Когато жена му доведе за ръка сирачето, Прохор  
Абрамович не каза нищо срещу това:

– Какво пък, колкото са повече децата, толкова по-сигурно умират старците...  
Нахрани го, Мавруша!

Момчето взе хляба и млякото и заклати крака. Мавра Фетисовна го погледна и  
въздъхна:

– Нова мъка ни прати Господ... Сигурно ще умре невръстен, личи му, че не е  
издръжлив, само хляба ще яде напразно...

Но две години момчето не умря и дори нито веднъж не боледува. Ядеше малко  
и Мавра Фетисовна се примири със сирачето:

– Яж, яж, милото ми – говореше тя, – у нас ако не си хапнеш, и у другите няма  
да намериш...

Прохор Абрамович отдавна беше напласен от нуждата и децата и на нищо не  
обръщаше внимание – боледуват ли децата, или се раждат нови, лоша ли е рекол-



тата или сносна, и затова на всички изглеждаше добър човек. Само това, че жена му почти всяка година беше бременна, го радваше по-малко – децата единствени създаваха у него чувство, че животът му е солиден, те с малките си меки ръчички го караха да оре, да се занимава с домакинството и да се грижи за всичко. Той ходеше, живееше, работеше като насън, без да има излишна сила и без нищо да знае съвсем определено. Прохор Абрамович се молеше на Бога, но не изпитваше искрена привързаност към него: страстите на младостта – любов към жените, желание за хубаво ядене и други – в него не продължиха, защото жена му беше грозна, а храната от година на година – все по-еднообразна и нехранителна. Увеличаването на децата намаляваше в Прохор Абрамович интереса към самия него; от това на него му ставаше някак по-ведро и по-леко. Колкото повече живееше Прохор Абрамович, толкова по-търпеливо и по-безразлично се отнасяше към всички събития в селото. Ако всички деца на Прохор Абрамович вземеха да умрат за едно денонощие, той още на другия ден щеше да си събере толкова храненичета, а ако и храненичетата умреха, Прохор Абрамович моментално щеше да се откаже от земеделската си съдба, да освободи жена си и да тръгне бос накъдето му видят очите – някъде, където се стремят всички хора, където на сърцето е все така тъжно, но поне на краката е радостно.

Седемнайсетата бременност на жена му огорчи Прохор Абрамович по стопански причини – тази есен в селото се родиха по-малко деца, отколкото през миналата, а най-важното – не роди леля Маря, която двайсет години всяка година раждаше деца – без годините, които се падаха преди суша. Цялото село го знаеше и ако леля Маря не беше трудна, мъжете викаха: „Ей, Маря мома ходи, догодина ще има глад.“

Тази година Маря също ходеше слаба и свободна.

– Угариш ли, Маря Матвеевна? – с уважение я питаха минаващите мъже.

– Що пък не? – говореше Маря и от неудобство се срамуваше от яловото си положение.

– Нищо де – успокояваха я. – Току-виж скоро пак си заченала син, ти лесно прихващаш.

– Че що да живея залудо? – ставаше по-смела Маря. – Само хляб да има...

– Виж, това е вярно – съгласяваха се мъжете. – Не е трудно жената да роди, но хлябът след нея не втасва... Ама ти си вещица, знаеш кога ти е времето.

Прохор Абрамович каза на жена си, че ненавреме е забременяла.

– Иих, Проша – отвърна Мавра Фетисовна, – аз ще родя, аз ще тръгна с торбата за тях, няма ти!

Прохор Абрамович млъкна и дълго мълча.

Дойде декември, а сняг нямаше, зимниците измръзнаха. Мавра Фетисовна роди близнаци.



– Снесе – каза ѝ, застанал до кревата, Прохор Абрамович. – Слава Богу, ами какво ще правим сега? Тези сигурно ще бъдат жилави – бръчки на челцата имат и са свили ръчички в юмручета.

Храненичето стоеше до тях и гледаше на неразбираемото за него с изкривено и остаряло лице. В него се надигна остър, парлив срам заради възрастните, любовта му към тях начаса изчезна и то почувства самотата си, поиска му се да избяга, да се крие в дола. Също така самотно, тъжно и страшно му беше, когато видя заклещени кучета, тогава два дни не яде и завинаги престана да обича кучетата. Край кревата на родилката миришеше на говеждо и на влажно теле сукалче, а самата Мавра Фетисовна от слабост не усещаше нищо, беше ѝ задушно под разноцветното парцалено одеяло – тя отви пълния си крак, покрит със старчески бръчки и майчинска мас. На краката ѝ се виждаха жълти петна от някакви заразени рани и сини жили със съсирена кръв, силно набъбнали под кожата и готови да я спукат, за да излязат навън. По една жила, подобна на дърво, можеше да се усети как някъде бие сърцето, с напън и усилие блъска кръвта през тесните и рухнали клисури на тялото ѝ.

– Какво се загледа, Саша? – попита Прохор Абрамович отслабналото си хранениче. – Родиха ти се две братчета, отрежи си комат хляб и тичай да играеш, днеска се позатопаи...

Саша излезе, без да си вземе хляб. Мавра Фетисовна отвори белите си воднисти очи и повика мъжа си:

– Проша! Със сирачето са ни десет, а ти си дванайсетият...

Прохор Абрамович и сам си знаеше сметката.

– Да са ни живи, за повече усти повече жито расте.

– Хората говорят, че щяло да има глад. Не дай Боже такава страхотия! Къде ще се денем с тези кърмачета и малки деца?

– Няма да има глад – каза за успокоение Прохор Абрамович. – Ако зимниците не станат, ще изкараме с пролетниците.

Зимниците наистина не станаха, поизмръзнаха още през есента, а напролет окончателно се задушиха под полската поледица. Пролетниците ту плашеха, ту радваха, но криво-ляво узряха и дадоха три пъти повече, отколкото семена бяха посети. Най-големият син на Прохор Абрамович караше единайсет години и храненичето беше почти на толкова – един от тях трябваше да тръгне по просия, за да помогне на семейството с някой сух къшей. Прохор Абрамович мълчеше – жал му беше да изпрати своето, а за сирачето го беше срам.

– Какво седиш и мълчиш? – озлоби се Мавра Фетисовна. – Агапка седемгодишно дете изпрати, Мишка Дувакин е подготвил момичето си, а ти все седиш, дръвник нехаен! Просото няма да стигне до Коледа, а хляб от Преображение не сме видели!...



Цялата вечер Прохор Абрамович ши широка и удобна торба от старо зебло. Два-три пъти вика Саша и я мери на гърба му.

– Добре ли е? Тук не ти ли стяга?

– Добре е – отвръщаше Саша.

Седемгодишният Прошка седеше до баща си и вдяваше влажния конец в иглата, когато се измъкваше, понеже баща му не виждаше добре.

– Тате, нали утре ще изпратиш Сашка да проси? – попита Прошка.

– Какви ги дрънкаш? – сърдеше се баща му. – Като пораснеш, ти ще просиш.

– Няма да ида – отказа се Прошка, – аз ще крада. Нали помниш, ти казваше, че задигнали кобилата на чичо Гришка? Откраднали я и им е добре, а чичо Гришка пак си купи кон. А пък аз, като порасна, ще му открадна коня.

Вечерта Мавра Фетисовна нахрани Саша по-добре от родните си деца – след другите му даде отделно каша с масло и мляко, колкото изпие. Прохор Абрамович донесе от плевнята един прът и когато всички заспаха, издяла от него тояга за из пътя. Саша не спеше и слушаше как Прохор Абрамович стърже тоягата с кухненския нож. Прошка пухтеше и се гушеше от хлебарката, която лазеше по шията му. Саша махна хлебарката, но се побоя да я убие и я хвърли от печката на пода:

– Саша, не спиш ли? – попита Прохор Абрамович. – Спи, спи, защо не спиш?

Децата се събуждаха рано и започваха да се бият помежду си в тъмното, когато петлите още дремеха, а старите се събуждаха едва след втори петли и чешеха изтръпналите от лежане места. В село още не скърцаше нито едно резе и нищо не вресеше в полето. По това време Прохор Абрамович изведе храненичето си извън селото. Момчето вървеше сънено, доверчиво хванало ръката на Прохор Абрамович. Беше влажно и прохладно, клисарят в църквата отбелязваше часа и от тъмния звън на камбаната момчето се развълнува. Прохор Абрамович се наведе към сирачето.

– Саша, погледни нататък. Ето, виждаш ли, пътят от село тръгва нагоре, ти върви все по него, все по него. После ще видиш едно грамадно село и пожарна кула на хълма, не се плаши, а върви направо и ще стигнеш в града, а там има много хляб, на купчини. Като събереш пълна торба, ела си вкъщи да си починеш. Хайде, сбогом, детето ми!

Саша държеше ръката на Прохор Абрамович и гледеше утринното сиво и бедно есенно поле.

– Там имало ли е дъждове? – попита Саша за далечния град.

– Силни! – потвърди Прохор Абрамович.

Тогава момчето пусна ръката на Прохор Абрамович и без да го погледне, бавно потегли сам, с торба и тояга, като разглеждаше пътя към върха, за да не обърка посоката. Момчето се скри зад църквата и гробищата и дълго не се виждаше. Прохор Абрамович стоеше на едно място и чакаше кога момчето ще се покаже оттатък де-





рето. Самотни врабчета рано-рано ровеха на пътя и явно трепереха от студ. „И те са сирачета – мислеше си за тях Прохор Абрамович, – кой ли ще им хвърли нещо.“

Саша влезе в гробищата, без да разбира какво иска. Сега за първи път помисли за себе си и се пипна по гърдите: ето тук съм аз – а навсякъде беше чуждо и не приличаше на него. Излиза, че къщата, в която живееше, където обичаше Прохор Абрамович, Мавра Фетисовна и Прошка, не е негова – изведоха го оттам сутринта на студения път. В тъжната му полудетска душа, неразредена още от успокояващата вода на съзнанието, се събра на топка цялата задавяща обида, която той усещаше на гърлото си.

Гробищата бяха покрити с умрели листа, по техния покой всеки крак веднага затихваше и стъпваше мирно. Навсякъде се издигаха селски кръстове, много от тях без имена и без спомен за покойника. Саша се интересува от онези кръстове, които бяха най-вехти и също се канеха да паднат и да умрат в земята. Гробовете без кръстове бяха още по-хубави – дълбоко в тях лежаха хора, станали завинаги сирачета – бяха умрели и майките им, а бащите на някои бяха се удавили в реките и езерата. Могилката върху гроба на баща му почти се беше изравнила – през нея минаваше пътечка, по която носеха нови ковчези към дъното на гробищата.

Баща му лежеше близко и търпеливо, не се оплакваше, че му е толкова зле и страшно да стои през зимата сам. Какво има там? Там е лошо, там е тихо и тясно, оттам не се вижда момчето с тоягата и с просешката торба.

– Татко, изпъдиха ме да прося, сега аз скоро ще умра и ще дойда при тебе, нали там ти е скучно сам, и на мене ми е скучно.

Момчето остави тояжката си на гроба и я покри с листа, за да се запази и да го чака.

Саша реши скоро да се върне от града, щом събере пълна торба с корички хляб; тогава ще си изкопае земянка до гроба на баща си и ще живее там, щом си няма къща.

На Прохор Абрамович вече му омръзна да чака храненика си и искаше да си тръгне. Но Саша мина през поточетата в дола и се заизкачва по глинестото възвишение. Вървеше бавно и вече уморено, но се радваше, че скоро ще си има свой дом и свой баща; нищо, че баща му лежи мъртъв и нищо не говори, но винаги ще лежи близко до него, той има риза, мокра от топла пот, има ръце, които прегръщаха Саша, когато двамата спяха заедно на брега на езерото; нищо, че баща му е умрял, но той е цял, еднакъв и същият.

„Къде ли се е дянала тояжката му?“ – гадаеше Прохор Абрамович.

Утрото стана влажно, момчето почти лазеше по хлъзгавото нанягорнище. Торбата се мяташе и въртеше насам-натам като чужда дреха.

„Ама че съм я ушил, не като за просяк, а с лакомия – укоряваше се със закъснение Прохор Абрамович. – Ако я напълни с хляб, няма да може да я донесе... Но сега няма значение, нищо, все някак...“



На върха, където пътят се пречупваше към отвъдната, невидимата страна на пътя, момчето спря. В изгрева на бъдещия ден, на чертата на селския хоризонт то стоеше като над дълбока пропаст на брега на небесното езеро. Саша уплашено гледаше към пустата степ – височината, далечината, мъртвата земя бяха влажни и големи, затова всичко му изглеждаше чуждо и страшно. Но Саша много искаше да оцелее и да се върне долу в селото, на гробищата – там е баща му, там е тясно и всичко е мъничко и тъжно, пръстта и дърветата му пазят завет от вятъра. И той забърза към града за корички хляб.

На Прохор Абрамович му стана жал за сирачето, което сега изчезваше зад спускащия се път. „Ще отслабне момчето от вятъра, ще легне в канавката и ще умре – широкият свят не е семеен дом.“

На Прохор Абрамович му се поиска да настигне сирачето и да го върне, та всички да умрат вкупом и спокойни, ако трябва да се умира, но вкъщи бяха собствениците му деца, жена му и последните остатъци от пролетниците.

„Всички сме простаци и негодници!“ – правилно определи себе си Прохор Абрамович и от тази правилност му пооекна. Вкъщи той мъчливо тъгува цяло денонощие, зает с ненужна работа, с дърворезба. Винаги, когато го сполетеше тежка неволя, той си отвличаше вниманието с дърворезба, изрязваше смърчови клонки или несъществуващи гори – по-далече изкуството му не се развиваше, защото ножът беше тъп. Мавра Фетисовна плачеше на почивки за заминалия храненик. Бяха ѝ умрели осем деца и за всяко беше плакала край печката по три дни на почивки. За нея това беше същото, каквото беше дърворезбата за Прохор Абрамович. Прохор Абрамович предварително знаеше колко още време е останало на Мавра Фетисовна да плаче, а на него да изрязва неравното дърво – ден и половина.

Прошка гледа, гледа и взе да ревнува родителите си:

– Защо плачете, Сашка сам ще се върне. Ти, тате, по-добре ми стегни валенките, та тебе Сашка не ти е син, а сираче. А ти си седнал да хабиш ножчето, стар човек си.

– Боже мили! – смаяна спря да плаче Мавра Фетисовна. – Като голям дрънка, още е гнида, а седнал да кори баща си!

Но Прошка беше прав, сирачето се върна след две седмици. И донесе толкова много парчета хляб и сухи симиди, сякаш самото то нищо не беше яло. Саша нищо не опита и от това, което донесе, защото привечер легна на печката и не можа да се стопли – ветровете по пътищата бяха издухали цялата му топлина. В унеса си той бълнуваше за тоягата под листата и за баща си – баща му да пази тоягата и да го чака в землянката край езерото, където растат и падат кръстовете.

След три седмици, когато храненичето оздравя, Прохор Абрамович взе въже и тръгна пеша към града – да стои по площадите и да хване някоя работа.

Прошка два пъти ходи подир Саша на гробищата. Той видя, че сирачето само си копае с ръце гроб и не може да го изкопае дълбоко. Тогава той донесе на сираче-



то бащината си лопата и каза, че с лопатата се копае по-лесно – така копаят всички мъже.

– Тъй или иначе, тебе ще те изпъдят от къщи – съобщи му бъдещето Прошка. – Баща ми есента нищо не зася, а мама през лятото ще снесе – дано този път не ги роди три. Истина ти казвам!

Саша взе лопатата, но тя беше голяма за него и той бързо се уморяваше от работата.

Прошка стоеше, мръзнеше от редките капки остър късен дъжд и го съветваше:

– Не го копей широк, нямаш пари за ковчег, така ще легнеш. По-скоро се опрайвай, че мама ще роди и ти ще бъдеш едно гърло в повече.

– Аз копяя земянка и ще живея тук – каза Саша.

– Без нашето ядене ли? – попита Прошка.

– Ами да, без нищо. Ще си набера през лятото корени и ще си ям.

– Тогава живеј – успокои се Прошка. – А у нас недеј идва да просиш, нямаме какво да ти дадем.

Прохор Абрамович изкара в града пет пуда брашно, пристигна с чужда каруца и легна на печката. Когато изядоха половината брашно, Прошка вече мислеше какво ще стане по-нататък.

– Мързеливец – каза той веднъж на баща си, който наблюдаваше от печката еднакво плачещите близнаци. – Ще излапаме брашното, а после ще умираме от глад. Като си ни създал, храни ни сега!

– Я го гледай дяволското копеле! – изруга отгоре Прохор Абрамович. – Май ти трябва да си бащата, а не аз, пикльо такъв!

Прошка седеше с много угрижено лице и мислеше как трябва да стане баща. Той вече знаеше, че децата излизат от корема на майка му – целият ѝ корем беше покрит с белези и бръчки, – но тогава откъде се е взело сирачето? Прошка два пъти беше виждал нощем, когато се събудеше, че баща му самичък намачкваше корема на майка му, а после коремът се подуваше и се раждаха децата хрантутници. Той и за това напомни на баща си:

– А ти недеј ляга върху мама, лежи си до нея и спи. Я виж баба Парашка, няма нито едно малко дете – дядо Федот не ѝ е мачкал корема...

Прохор Абрамович слезе от печката, обу си валенките и почна да търси нещо. В стаята нямаше нищо излишно, тогава Прохор Абрамович взе метлата и перна с нея Прошка по лицето. Прошка не зарева, а веднага легна по очи на миндера. Прохор Абрамович почна мълчаливо да го пердаши, като се мъчеше да набере в себе си злоба.

– Не ме боли, не ме боли, още не ме боли! – повтаряше Прошка, без да показва лицето си.

След пердаха Прошка стана и каза:



– Тогава изпъди Сашка, за да няма едно гърло повече.

Прохор Абрамович беше се измъчил повече от Прошка и седеше с клюмна ла глава до люлката на млъкналите близнаци. Той наби Прошка, защото Прошка беше прав: Мавра Фетисовна пак беше забременяла, а нямаше семе за зимниците. Прохор Абрамович живееше на света така, както тревите живеят на дъното на дерето – пролет ги заливат снежните води, лете – дъждовете, вятърът, пясъкът и прахта, зиме тежко и топло ги завива снегът; те всеки ден и час живеят под ударите и бремето на тежестите, затова тревите в деретата растат гърбави, готови да се сведат и да пуснат през себе си нещастieto. Така и децата се трупаха върху Прохор Абрамович – по-трудно, отколкото сам да се роди, и по-често от добрата реколта. Ако нивата раждаше като жена му, а пък жена му не бързаше със своето плодородие, Прохор Абрамович отдавна да е станал сит и доволен стопанин. Но цял живот децата идваха като поток и като дере погребваха душата на Прохор Абрамович под глинените наноси на грижите – поради това Прохор Абрамович почти не усещаше собствения си живот и личните си интереси, а свободните бездетни хора наричаха това замаяно състояние на Прохор Абрамович мързел.

– Проша, ей, Проша! – повика Прохор Абрамович.

– Какво искаш? – мрачно каза Прошка – Биеш ме, а после Проша ме наричаш...

– Проша, тичай при леля Маря и погледни корема ѝ подут ли е, или е слаб. Нещо отдавна не съм я срещал, да не би да се е разболяла?

Прошка не беше докочлив и за семейството си беше сериозен.

– Аз би трябвало да съм баща, а ти Прошка – оскърби баща си Прошка. – Какво ще ѝ гледам корема? Не си сял зимниците и трябва глад да чакаме.

Прошка облече дрехата на майка си, но продължаваше да мърмори като стар стопанин.

– Плямпат си мъжете. Лани леля Маря беше празна, а валяха дъждове. Значи и тя се излъга, трябваше да роди хрантутник, а не роди.

– Зимниците измръзнаха, тя е усещала – тихо каза баща му.

– Всички малки сучат от майките си, хич хляб не ядат – възрази му Прошка. – А майката нека се храни с пролетници... Няма да ида при Маря... Ако има шкембе, ти няма да слезеш от печката. Ще кажеш, че тревите и пролетниците ще са добри. А ние не искаме да гладуваме: народили сте ни с мама...

Прохор Абрамович мълчеше. Саша също никога не говореше, когато не го питаха. Дори Прохор Абрамович, който пред Прошка приличаше на сираче в къщата си, не знаеше какво представлява Саша – добър ли е или не: може би ходи да проси само от страх, а не казва какво мисли. А Саша мислеше малко, защото смяташе всички възрастни и деца за по-умни от себе си и защото се страхуваше от тях. Той се плашеше от Прошка, който броеше всяка троха и не обичаше никого извън къщата си – плашеше се повече, отколкото от Прохор Абрамович.